

ЗМІНИ В РІВНІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ СЕЛА І МІСТА В 1980-2010 РОКАХ

Показано зміни в рівні життя населення сіл і міст протягом 1980-2010 років. Визначено основні тенденції в зміні інфраструктури та споживання населення.

Ключові слова: рівень життя населення, соціальна інфраструктура, демографічна ситуація, бідність населення, структура споживання населення.

Показаны изменения в уровне жизни населения сел и городов в течение 1980-2010 годов. Определены основные тенденции в изменении инфраструктуры и потребления населения.

Ключевые слова: уровень жизни населения, социальная инфраструктура, демографическая ситуация, бедность населения, структура потребления населения.

The changes in levels of living villages and towns during 1980-2010 years are disclosed. The main trends in the change of infrastructure and population are explored.

Keywords: standard of living of the population, social infrastructure, demographic situation, poverty of the population, structure of consumption of the population.

Постановка проблеми. Протягом останніх тридцяти років відбулись значні зміни в житті населення. Вони були пов'язані насамперед зі здобуттям незалежності Україною і переходом від планово-командної до ринкової економік. Змінились умови життя жителів як міст так і сільських територій у зв'язку із занепадом інфраструктури, недофінансування і загальним зuboжінням населення.

В сільській місцевості значно знизився рівень життя та доходів населення, (в сільському господарстві оплата праці є найнижчою серед галузей економіки) зростає чисельність осіб, що живуть за межею бідності. В містах. Проблемою стало безробіття, яке стало результатом розпаду колгоспів і неформованістю фермерських і колективних сільськогосподарських підприємств. До найважливіших проблем сільських територій також належать депопуляція, зменшення людності, зникнення окремих населених пунктів.

В містах закривались чи різко зменшували виробництво заводи і фабрики. В даних умовах змінювались інфраструктура і рівень споживання жителів населених пунктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За останні десять-п'ятнадцять років українськими вченими було зроблено чимало для дослідження рівня життя населення. Роботи були присвячені як дослідженню рівня життя населення загалом, так і регіональним аспектам. Дану проблему досліджували О.Мельниченко, Н.Федірко, В.Литвинов, В.Скуратівський, М.Федорова, М.Татаревська, О.Кухарева, М.Папієв, В.Куценко, О.Крентовська, П.Мазурок, Н.Сітнікова, І.Мандибура, Е. Лібанова, Л. Черенко, О. Г. Топчієв, М. Долішній, О. Любіцева, Ф. Заставний, О. Шаблій, М. Дністрянський, К. Мезенцев, М. Барановський та інші вчені.

Виявлення невирішених сторін проблеми. Дослідження рівня життя населення є важливою умовою для подолання бідності і регіональних диспропорцій розвитку. Результатом досліджень рівня життя населення можуть стати ефективні впровадження в бюджетній політиці і зміна підходів до управління регіонами.

Як було вище зазначено, на даний момент рівень життя населення досліджують спеціалісти багатьох галузей науки. При цьому залишається багато невирішених проблем, серед них є і дослідження диспропорцій у розвитку і рівні життя населення міст і сіл. Такими диспропорціями є демографічна ситуація, розвиток інфраструктури, забезпеченість побутовими умовами і структура споживання.

Формулювання цілей статті. постановка завдання. Метою написання даної статті є виявлення і дослідження основних змін у рівні життя жителів міст і сіл України. Основними завданнями є: аналіз демографічної ситуації в містах і селах, дослідження побутових умов і зміну рівнів споживання населення.

Виклад основного матеріалу.

1. Демографічна ситуація і рівень освіти населення в містах і селах України.

Починаючи з 60-их років ХХ століття в Україні урбанізація поступово збільшувала розрив між кількістю жителів у містах і сільській місцевості. Особливо даний процес пришвидшився у 80-их роках і продовжується весь час. Якщо в 1981 році в селах проживало 37% населення, то вже в 2008 – тільки 31%. На фоні загального зменшення чисельності населення України в часи незалежності, зменшення кількості жителів у сільській місцевості відбувалось ще швидше [Табл. 1]. При цьому зростав розрив між рівнем життя населення міст і сіл, який проявляється у занепаді соціальної інфраструктури сіл, відсутності робочих місць, основних культурно-побутових умов життя селян, низькому розвитку сільських територій, недостатніх умови для розвитку підприємництва, що сприяло відтоку сільського населення, переважно молоді, до міст.

Таблиця 1. Співвідношення між кількістю жителів у місті і селі в 1981-2008 роках

Рік	Місто	%	Село	%	Співвідношення
1981	31422,8	62,67687	18711,8	37,3231261	1,68
1989	34297	66,65824	17155	33,3417554	2,00
2000	33537,2	68,03892	15754	31,9610803	2,13
2008	31700	68,31897	14700	31,6810345	2,16

Народжуваність як села, так і міста падала з початку 1980-их років до початку 2000-их, при цьому до 1991 року народжуваність була вища в місті, а після – в селі [Табл. 2]. Причиною загального зменшення народжуваності стало падіння рівня життя населення, а також соціально-психологічне відчуття незахищеності. Неможливість забезпечення комфортного життя собі і для нащадків відобразилось на загальній картині народжуваності. В містах до цього додалась ще й нестача житла.

Таблиця 2. Народжуваність у місті і селі в 1980-2008 роках, %

Рік	Народжуваність		Смертність	
	Місто	Село	Місто	Село
1980	15,5	13,7	9,5	14,4
1989	13,6	12,9	9,8	15,2
2000	7,2	9,2	13,8	18,8
2008	10,8	11,6	14,6	19,9

Починаючи з 2000-их років рівень життя населення почав зростати. Цьому сприяли зростання доходів, фінансова допомога малозабезпеченим родинам, субсидії на житло, а також допомога при народженні дитини. В загальному дані заходи допомогли підняти народжуваність, при цьому сума коштів не давала можливості купити житло, тому народжуваність активніше

зростала в сільській місцевості, де проблема забезпеченості житловими площами менша. Одним з негативних моментів зростання народжуваності (особливо в сільській місцевості) стало збільшення кількості дітей в малозабезпечених і неблагополучних сім'ях, для яких дані процеси стали одномоментним вирішенням фінансових проблем.

Смертність у місті і в селі змінювалась пропорційно в період часу від 1980 до 2008 років. Загальною тенденцією стало зростання смертності на фоні зменшення народжуваності і загальної кількості населення. Загальними причинами зростання смертності стали погіршення рівня життя населення, низькою якістю продуктів харчування, занепадом і недоступністю для більшості населення системи охорони здоров'я, а також зростанням залежності від шкідливих звичок і зміною способу життя. При цьому понад 85% смертей в Україні припадає на хвороби системи кровообігу, злоякісні новоутворення, отруєння та травми, нещасні випадки і хвороби органів дихання.

За весь час спостережень у частині, що стосується вищої освіти, спостерігалось значне відставання села від міста. У 1980 р., наприклад, вищу мало 132 міських та всього 31 сільський житель. На 1989 р. ситуація дещо змінилась, хоча існуючий розрив став меншим – відповідно 177 та 52 чоловік. Існування такої різниці мало під собою об'єктивні підстави. У містах концентрувались управлінські установи, соціально-культурні та освітні заклади, сучасні індустриальні підприємства, що, природним чином, вимагало значної кількості фахівців з вищою освітою. Сільське аграрне виробництво та малорозвинута соціально-культурна сфера не вимагали такої кількості спеціалістів вищої кваліфікації. У всьому світі знання, інформація стрімко поновлюються, способи виробництва змінюються з неймовірною швидкістю. Тому, базова формальна освіта, що здобувається на початку трудового життя, на сьогоднішній день уже не може забезпечити людину на все життя теоретичними знаннями, практичними вміннями, навичками та якостями, що будуть необхідні їй для ефективного виконання безпосередніх функціональних обов'язків.

Таблиця 3. Кількість людей з повною вищою освітою на 1000 жителів

Рік	Місто	Село	Співвідношення
1980	132	31	4,26
1989	177	52	3,40
2000	166	54	3,07

У зв'язку з доступністю вищої освіти і бажанням батьків дати її дітям відбувається поступове зменшення різниці між кількістю людей, що мають вищу освіту в селі і місті. При цьому кількість людей з повною вищою освітою в селах збільшується, а в містах навпаки зменшується у розрахунку на 1000

жителів. Негативним моментом даних процесів стала праця не за спеціальністю.

2. *Розвиток інфраструктури міст і сіл.*

Розвиток інфраструктури міста завжди кількісно і якісно переважав сільський. В містах у населення кращі можливості у доступі до освіти, медицини і закладів культури. Якщо брати будівництво шкіл, то в 1980 році у містах було введено 80,7 тис. місць, а в селах 75,7 тис. місць, тобто майже однакова кількість, проте якщо до 1989 року будівництво шкіл в містах зростало, то в селах почало поступово зменшуватись (120 і 72,4 тис. місць відповідно). В 90-і роки будівництво шкіл дуже знизилось, при цьому в 2000-му році в селах ввели більше місць ніж в містах (8,6 і 6,8 тис. місць відповідно). Темпи введення в дію шкільних закладів залишились низькими й протягом 2000-их років (у 2008 році в містах введено 7,2 тис., а в селах 5,2 тис. місць в шкільних закладах) [Табл. 4].

Таблиця 4. Введення місць у шкільних закладах у місті і селі в 1980-2008 роках, тис. місць

Рік	Місто	Село	Співвідношення
1980	80,70	75,70	1,06
1989	120,00	72,40	1,65
2000	6,78	8,62	0,78
2008	7,17	5,21	1,37

Будівництво лікарень і в містах і в селах знижувалось починаючи з 1980-го року і до 2008-го, тільки останнього відбулось незначне зростання введення ліжкомісць в експлуатацію в містах. При цьому різке зменшення будівництва лікарень сталось в 90-і роки у зв'язку із загальною економічною кризою [Табл. 5].

Таблиця 5. Введення місць у закладах охорони здоров'я у місті і селі в 1980-2008 роках, тис. місць

Рік	Місто	Село	Співвідношення
1980	10,60	1,50	7,06
1989	6,50	1,50	4,33
2000	0,72	0,07	11,06
2008	1,05	0,05	21,87

Кількість закладів культури в містах і селах у 80-их роках зростала в містах і почала зменшуватись у сільських населених пунктах у зв'язку з початком зменшення людності в останніх. При цьому починаючи з 90-их років відбувається стрімке зменшення кількості закладів культури, а будівлі або використовуються не за призначенням або взагалі руйнуються. Показник

кількості закладів культури клубного типу в кінці 2000-их років наближається до 2-ох клубів на одне село і півтора – на місто [Табл. 6].

Таблиця 6. Кількість закладів культури клубного типу у місті і селі в 1980-2008 роках

Рік	Місто	Село	Співвідношення
1980	4123	21981	5,33
1989	4244	21070	4,96
2000	2700	17700	6,55
2008	2200	16600	7,54

Динаміка кількості бібліотек в містах і селах відрізняється. В міських населених пунктах їх число зменшувалось починаючи з 1980-го року і до середини 2000-их від 5,23 до 3,7 на один населений пункт, а потім відбулось незначне зростання до 4,1 бібліотек на місто.

В сільських населених пунктах кількість бібліотек зростала до початку 90-их років від 0,64 до 0,65 на село, а потім почала знижуватись і в 2008 році досягла показника 0,53 [Табл. 7].

Таблиця 7. Кількість бібліотек у місті і селі в 1980-2008 роках

Рік	Місто	Село	Співвідношення
1980	7117	19116	2,68
1989	7028	18734	2,66
2000	5000	15700	3,14
2008	5500	15100	2,74

3. Рівень життя населення міст і сіл України

Рівень життя населення сільських населених пунктів протягом досліджуваного періоду перебуває на нижчому рівні ніж в містах. Це проявляється як в умовах життя, так і в доходах.

Доходи населення яке, проживає в селі у 80-их роках зростали і поступово наближались до рівня доходів жителів міських населених пунктів. Якщо 1980 році жителі міст отримували доходи в півтора рази вищі, ніж жителі сіл, то вже у 1989 році – в 1,18 рази. В 90-і роки у зв'язку із занепадом колективних господарств і низькими цінами на сільськогосподарську продукцію доходи жителів сіл були менші від доходів жителів міст майже в 2 рази. Дана пропорція майже не змінилась і протягом 2000-их років. У 2008 році жителі міст отримували доходи в 1,83 рази вищі ніж населення сільських населених пунктів [Табл. 8].

Таблиця 8. Доходи населення у місті і селі в 1980-2008 роках, крб., грн.

Рік	Робітники і службовці	Колгоспники	Співвідношення
1980	155	103,6	1,496139
1989	218	184,3	1,18285404
	Промисловість	С/Г	
2000	302	154	1,96103896
2008	2017	1101	1,83197094

Товарообіг підприємств роздрібної торгівлі, які розташовані в місті, в досліджуваний період поступово збільшував перевагу над товарообігом сільських підприємств. У 1980-му році він переважав сільський в 4,53 рази, в 2000-му – вже в 7,56 рази, а в 2008-му – в 12,63 [Табл. 9].

Таблиця 9. Товарообіг підприємств роздрібної торгівлі в місті і селі в 1980-2008 роках, крб,грн

Рік	Місто	Село	Співвідношення
1980	2026	791	2,56
1990	58833	12912	4,56
2000	23568	3095	7,61
2008	221128	17395	12,71

Бідність в місті і селі на 1999 рік була майже однакова (27% і 29% відповідно). Проте починаючи з 2001 року в селі даний показник рівня життя населення збільшувався, а в місті відбувалось навпаки поступове зменшення бідних. В сільській місцевості бідність почала знижуватись тільки в кінці 2000-их років у зв'язку зі збільшенням площ орендованої оброблюваної землі.

Таблиця 10. Бідність в місті і селі в 1999-2010 роках (%)

Рік	Місто	Село
1999	27	29
2000	25	28
2001	25	33
2002	24	34
2003	22	37
2004	24	35
2005	23	35
2006	23	38
2007	21	38

2008	22	38
2009	22	37
2010	20	32

Зменшення бідності сприяє поступовому розвитку інфраструктури в міських і сільських населених пунктах. Якщо в 1999 році водопроводом користувались 72% жителів міст і 28% сіл, то в 2010 році 91% і 36% відповідно.

Таблиця 11. Наявність водопроводу в населення міста і села в 1999-2010 роках (%)

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	72,3	84,9	84,3	84,6	87,5	84,1	84,3	85,5	86,3	87,7	89,9	90,9
Село	27,7	27,2	27,7	22,1	22,4	21,3	23,6	23,2	22,7	23,4	35,5	35,7

Збільшилась також кількість газифікованих будинків як у місті, так і в селі. При цьому залишається відкритим питання газифікації сіл з невеликою кількістю жителів при відсутності перспектив у подальшому розвитку інфраструктури. У 1999 році в місті було газифіковано 76,7 % будинків, а в селі тільки 30,1 %, в 2010 році дані показники зросли відповідно до 84,4% і 55,1%.

Таблиця 12. Наявність централізованого газопостачання в населення міста і села в 1999-2010 роках (%)

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	76,6	76,5	76,6	76,8	79,5	78,7	79,3	81,0	82,6	83,0	84,8	84,4
Село	30,1	34,3	33,6	34,3	35,1	34,6	40,7	43,2	42,0	48,0	53,8	55,1

Змінилась і структура споживання основних продуктів населенням. Жителі міста починаючи з 2002 року почали вживати менше хліба, хлібобулочних виробів і круп, при цьому в сільській місцевості даної тенденції не спостерігається [Табл. 13].

Таблиця 13. Споживання хліба, хлібобулочних виробів і круп населенням міст і сіл в 1999-2010 роках, кг на душу населення

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	91	112	112	112	107	106	103	98	94	92	92	91
Село	103	124	120	124	123	130	130	124	125	126	121	122

Споживання картоплі населенням зменшується як в селі, так і в місті, при цьому в селі, якщо брати період 1999-2010 років, зменшення відбувається набагато швидше – 151кг в 1999р. і 111кг в 2010р [Табл. 14].

Таблиця 14. Споживання картоплі населенням міст і сіл в 1999-2010 роках, кг на душу населення

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	85	92	98	89	85	92	87	78	76	77	75	69
Село	151	146	159	149	150	149	139	128	123	118	116	111

Споживання овочів у місті і селі почало незначно зменшуватись починаючи з 1999 року, проте більш значні зміни відбувались в сільській місцевості ніж в містах [Табл. 15].

Таблиця 15. Споживання овочів населенням міст і сіл в 1999-2010 роках, кг на душу населення

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	85	87	82	80	76	78	79	76	72	79	83	77
Село	102	91	93	95	87	87	87	89	84	87	95	90

На фоні скорочення споживання хлібобулочних виробів, картоплі і овочів, в Україні, як в селі, так і в місті відбувається зростання споживання фруктів. При цьому місто переважає село за даним показником майже вдвічі [Табл. 16].

Таблиця 16. Споживання фруктів населенням міст і сіл в 1999-2010 роках, кг на душу населення

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	19	25	22	23	27	30	34	33	42	44	43	44
Село	14	17	16	15	17	16	18	17	21	23	22	25

В споживанні міст і сіл України зросла частка олії, яка встановилась в кінці 2000-их років на рівні 19-20л на душу населення і майже не змінюється протягом останніх 5 років [Табл. 17].

З 1999 року відбувається поступове зростання споживання м'яса і м'ясопродуктів населенням міст. За даний період зростання відбулось на понад 20кг і становило 59кг на душу населення. Споживання м'ясопродуктів в

сільській місцевості зменшувалось з 1999 року до 2003 і потім також почало зростати, при цьому жителі сіл споживають м'яса на 15кг менше ніж жителі міст [Табл. 18].

Таблиця 17. Споживання рослинних жирів населенням міст і сіл в 1999-2010 роках, кг на душу населення

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	16	19	22	22	23	21	20	19	19	19	20	19
Село	14	16	18	19	19	20	19	18	18	19	20	19

Таблиця 18. Споживання м'яса і м'ясопродуктів населенням міст і сіл в 1999-2010 роках, кг на душу населення

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	38	33	29	35	43	46	49	54	59	59	57	59
Село	40	34	27	28	33	33	37	39	43	42	41	44

За 1999-2010 роки відбулось зменшення кількості споживання молока жителями сіл, причому до 2006 року відбувалось зростання даного показника. В містах відбулось незначне зростання з найбільшим значенням 2008 року [Табл. 19].

Таблиця 19. Споживання молока і молокопродуктів населенням міст і сіл в 1999-2010 роках, кг на душу населення

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	174	159	166	183	196	211	227	234	233	236	210	201
Село	244	218	206	224	218	231	244	255	250	245	220	219

У порівнянні з 1999 роком населення України почало споживати більше рибопродуктів, при цьому чіткою тенденцією є незначне переважання кількості споживання жителями міст [Табл. 20].

Таблиця 20. Споживання риби і рибопродуктів населенням міст і сіл в 1999-2010 роках, кг на душу населення

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Місто	13	13	14	14	15	16	18	20	20	22	19	18
Село	10	10	11	10	10	13	15	16	16	19	16	16

Висновки. Отже, рівень розвитку інфраструктури і рівень життя населення міських і сільських населених пунктів суттєво відрізняється. Наслідком розпаду Радянського Союзу став занепад інфраструктури сіл і значні міграції з сіл у міста. Відсутність суб'єктів господарювання не дає можливості сільським радам поповнювати місцеві бюджети та розвивати соціальну інфраструктуру у сільській місцевості, відповідно і зменшилась кількість робочих місць для селян. Позитивним моментом досліджуваного періоду стало збільшення газифікованих будинків і будинків, в яких наявний водопровід.

Жителі міст і сіл в період 1999-2010 рр. зменшили споживання хлібобулочних виробів, овочів, картоплі і молокопродуктів, при цьому почали більше споживати фруктів і м'ясопродуктів.

Список використаних джерел:

1. Економіка України за 1991-2009 роки / За заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К.: Держкомстат України, 2010. – 112 с.
2. Межа бідності в Україні та Європі [Електронний ресурс] // Z-Украина статистика, економіка, тенденції (25.10.2010 г.). – Режим доступу: <<http://zet.in.ua/socium/mezha-bidnosti-v-ukraini-ta-yevropi>>.
3. Демографічні чинники бідності: монографія / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2009. – 184 с.
4. Про невідкладні заходи з подолання бідності: Указ Президента України від 26.02.2010 р. № 274/2010 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 9. – С. 9.